

לא הרחק מ"נוה שלום" ו"נוה צדק", שכונותיה הראשונות של תל אביב, שוכנות להן השכונות הותיקות מהן אף אם לא הוקמו מתחילה כשכונות מסודרות. שקטים וציוריים הם רחובות השכונות הללו אבל לא הרבה נותר מהוד הקדומים שאפף אותן בעבר ומדמויות הפאר שהילכו ברחובותיהן. גם נופן האנושי בכללו השתנה עד מאד. כמה תימנים עדיין מתגוררים ב"שבזי" וב"כרם התימנים"? מסעדות תימניות עדיין פועלות שם, אבל החן התימני הולך ונעלם גם מה"כרם" וגם מהשכונות המרכיבות את "שבזי".

בעבר הלא רחוק היו פני הדברים שונים לחלוטין. שתי השכונות בנויות היו בחלקן בתי אבן ובחלקן צריפי פח ועץ הנשענים זה אל כתף זה. זקנים עם "סימנים" מסולסלים והדרת פנים תימנית הילכו ברחובותיהן ומניין בתי הכנסת שבהן עמד על כמה עשרות (!). ברכות "כיצד שלומך?!" הדהדו בסמטאות הצרות שריח ה"גאת" נדף בהן מכל פינה, קול תורה ותפילה הדהד מבתי הכנסת של התושבים, הפועלים החרוצים, הבנאים הטייחים והרצפים שניצלו את דקותיהם הפנויות להגות בתורה, לעיתים ארבעה אנשים על ספר אחד מארבעת צדדיו. ספוגים היו הבתים והתושבים בהרבה אמונה ושמחים בחלקם למרות היותם קשי יום. הן "אם ננעלו דלתי נדיבים דלתי שמים לא ננעלו!" אומר הפתגם התימני.

זהו סיפורן של שכונות שהוקמו בעמל וביזע, במסירות נאמנה של יהודים תמימים ונחושים. על ימי הבראשית הקשים ועל ימי מלחמת העולם הראשונה הנוראים, על ספר התורה "התום" ועל בתי הכנסת של משפחת עצטה במאמר שלפנינו, הראשון בסדרה.

שכונת מסוג אחר

בהתהלך כיום בשכונות התימנים "שבזי" ו"כרם התימנים", השכונות הצפופות והסמטאות הבנויות מבתים קטנים וישנים כמו מהלך הנך בתוך עולם אחר, קסום ומופלא.

אפס, רוב הבתים כבר אינם קטנים כל כך. כבר בדורות עברו באו בני המייסדים והקימו על בתי אבותיהם קומה או שתיים. הבניה המאוחרת בולטת לעין בשל גרמי המדרגות החיצוניים והפתלתלים שמחוץ לבנינים. ובמיוחד ניכר הדבר בבתים שנבנו סביב חצר אחת ומשהוגבהו השתרגו ועלו גם כמה גרמי מדרגות בתוך החצר. לא אחת נכנס אתה בפתחו של בנין תמים למראה ומגלה כי לא לבית נכנסת ולא לבנין כי אם למבוי-מבוך רב פתחים וכניסות בן שלש קומות.

בשנים האחרונות היתה להם עדנה לבתי "שבזי" וה"כרם". עתירי ממון מתעניינים בהם דווקא בשל ציוריותם, וגם בזכות קרבתם הן למרכז העיר והן לים. על גבי הבתים הישנים צומחים ועולים בתים מפוארים ומסוגננים היטב, על פי הרוב תוך שימור המסגרת המקורית של הבתים. ישן נושן וחדש חדש מתערבים זה בזה ברחובות וסמטאות מלאי חן שרק תימנים כבר כמעט ואין בהם.

הבה ונפליג אחרנית אל ראשית ימי שתי השכונות הללו שמרחק קטן מאד מפריד ביניהן.

אדמת מריבה

החל משנת תרל"ו בערך החל רבי אהרן שלוש ז"ל לרכוש אדמות בצפונה של יפו. נפשו איוותה להרחיב את היישוב והוא קנה עוד ועוד אדמות במה שהיה הפתיח להקמת השכונות

היהודיות ביפו שהיוו את הגרעין לתל אביב כולה. בין היתר קנה חבל ארץ נרחב על שפת הים בצוותא עם משפחות מויאל ואמזלג, מנכבדות הקהילה המערבית.

להוותו של רבי אהרן שלוש הגיע ערבי בעל אגרופים מיפו והשתלט על האדמה הזאת. טאנוס נאסר היה שמו והוא איש אלים ומזרה אימה שאף פקידי השלטון רעדו ממנו. נאסר הקים מבנים ארעיים על חבל החוף והעמיד עליהם שומרים כדי לתת ביטוי לאחזתו בשטח. הבעלים היהודיים תבעוהו למשפט אבל טחנות הצדק הטורקי הסתובבו כידוע בכיוון ההפוך... מה גם שאף השלטונות חששו מנחת זרועו של טאנוס נאסר. כיון שכך ניתן פסק דין כזה המכיר בכך כי שלוש מויאל ואמזלג הם הבעלים החוקיים, אבל גם טאנוס נאסר צודק... המשפט נמשך והתגלגל עשרות בשנים. עם הזמן נואשו ממנו ר' אהרן שלוש ור' חיים אמזלג ונטשו את הענין ורק ר' יוסף מויאל המשיך להתדיין עם טאנוס נאסר בבתי המשפט. שלושים שנה נמשך הדבר עד שהלכו שניהם, להבדיל, לבית עולמם ולכלל הכרעה סופית לא הגיעו. העדר הבעלות המוכחת והוודאית נתנה לקרקע המריבה את השם "אדמת הסכסוך", שם שליווה אותה עוד במשך שנים רבות, ואף הופיע כך ברישומי ה"טאבו".

ימי בראשית

בשנת תרמ"ב החלה העליה הראשונה של יהודי תימן ארצה, היא העליה הידועה בשם "אעלה בתמ"ר". ביפו ישבו עוד קודם לכן כמה מיהודי תימן. קטנה ודלה היתה עלית תרמ"ב ולא מנתה אלא כשלושים משפחות ורובם התיישבו בירושלים ומיעוטם הזעיר ביפו. אבל מאז נפתח פתח זה לא פסקה העליה. טיפין טיפין זרמו הנה יהודי תימן והצטרפו לקרוביהם שבארץ. גם לאלו שביפו.

לפי מפקדים שנערכו לימים נמצאו ביפו שתי משפחות שהתיישבו בה בין תרמ"א לתר"ן, עוד חמש עשרה משפחות שהגיעו הנה בעשור הבא ואילו בין תרס"א לתרס"ד בלבד הגיעו ארבעים ושבע משפחות. (נתונים אלו, כמובן, לא בהכרח משקפים מספרים מדויקים כיון שיתכן כי עד המפקד הלכו כמה לבית עולמם או עקרו דירתם).

דלים ועניים היו התימנים וכסף אין בידם. מה גם שהעליה עצמה קשורה היתה בקשיים עצומים של נדודים אין סופיים באדמת המדבר. מיעוט הבאים ליפו התיישבו בשכונת "עג'אמי" הדרומית, אבל לרובם היתה "אדמת המריבה" קרש של הצלה. שכן, המצב בו לא היתה לקרקע בעלים גרמה לכך שהיתה יד הכל שלטת בה... אנשים שונים הקימו עליה צריפי פח ועץ והיהודים בעלי המקום לא התנגדו, עדיפים היו עליהם אחיהם התימנים מטאנוס נאסר.

הראשון שבמתישבים על האדמה השוממה, עוד לפני הקמת "נוה צדק" ו"נוה שלום" מתרמ"ה והלאה, היה תימני, סעיד אל פורני שמו. בעקבותיו הגיעו רבים ונוצר ריכוז תימני גדול במקום. הם לא פחדו מהשממה ולא חששו מהבדידות. אף לא חתו מיוחדות של הערבים הנודדים. בשביל התימנים לא היה כל רע במגורים באמצע המדבר. למרות שהבתים בתימן היו רחבי ידים וכאן היו קטנים ודלים, הרי שהאופי התימני העדיף בית משלו ואפילו יהא מגובב מקרשים ופחים, על פני בית שכור ואפילו מפואר ומרווח. כך הצטרפו להם בית לצריף וחורבה לפח עד שהיו לשכונות של ממש. הבתים עלובים היו, רק העשירים יותר הרשו לעצמם בתי אבן.

בית שרעבי. הוקם תרמ"ב

התימנים היו איפוא פורצי הדרך הראשונים בדרך להקמת תל אביב. שלט על בית משפחת שרעבי ברחוב פדויים 5 שב"כרם", מכריז כי בית זה הוקם כבר בשנת תרמ"ב (!). עם הזמן הצטרפו גם התימנים שמעג'אמי אל היושבים לחוף הים. בצפון יפו היהודית, אחרי "נוה צדק" ו"נוה שלום", הלך והתגבש מרכז ליהודים התימנים שמספרם הלך וגדל בהתמדה, תוך כדי רכישת קרקעות נוספות.

שכונות תימנים

מהיום הראשון לבואם לא הצליחו ואולי גם לא רצו בני תימן להיטמע בהווי הארץ ישראל. מחד, רצו בכל מאודם לשמר את תרבותם הייחודית שכללה מנהגים, פסיקות הלכה וסגנונות תפילה שאין להן אח ורע בקהילות אחרות. ומאידך – היחס אותו קיבלו משאר בני הישוב היה מתנכר ומתנשא ולא אחת אף משפיל ממש. על תלאות התימנים שעלו ארצה נכתבו ספרים ויכולים להיכתב אף שבעתיים. כיון שכך ראו התימנים לנכון להתקבץ ולהתגבש בינם לבין עצמם וכך נוצרה התופעה של "שכונות תימנים", תופעה שלא היה דומה לה בשום עדה אחרת בתל אביב. השכונות הללו לא כולם נבנו בידי תימנים לכתחילה בעבור בני עדתם, אלא מתוך שהתימנים אהבו להתרכז במקום אחד הפכו השכונות לתימניות. גם השכונות התימניות שבאו אחריהן הוקמו בסמיכות או בקרבת מקום לאלו שנבנו לפניהן ויצרו רצף תימני גדול אחד.

ואכן, החל משנת תרס"ג ואילך החלו התימנים בהקמה מסודרת של שכונות במרחב ההוא שמצפון ליפו, על אדמת המריבה שבין שלוש-אמזלג-מויאל ובין טאנוס נאסר וגם על אדמות נוספות בסביבה. אפס, לא היתה זו הקמת שכונות במרחב ריק כי אם סביב בתים שכבר עמדו שם מימים ימימה.

"מחנה יוסף" ו"מחנה יהודה" שהיו ל"שכונת שבזי"

השכונה הראשונה היתה "מחנה יהודה" שהוקמה בתרס"ג. למען האמת ארבעת בתיה הראשונים ניצבו על עמדם כבר שבע שנים קודם לכן, בתרנ"ו. בתי השכונה הראשונים הוקמו בצמוד ל"נוה צדק" ו"נוה שלום". בשטח שמשתרע כיום בין רחוב אלרואי וסמטת שלום. הבתים הוקמו כגוש צפוף ללא רחובות ביניהם. רק בסופן של שנות התר"ע קמו בשכונה בתים עשויים חרס וכורכר. עם תחילת מלחמת העולם הראשונה התפשטה השכונה מערבה עד לרחוב שבזי של ימינו ואף מעבר לו, והשתרעה על שטח כולל של שבעה דונם. במקום התגוררו כשלוש מאות איש.

בשנת תרס"ד הוקמה בסמיכות ל"מחנה יהודה" שכונת "מחנה יוסף". שמה ניתן לה ע"ש הג"ר יוסף ארוואץ זצ"ל שהיה רבה הספרדי של יפו, ויש אומרים על שמו של ר' יוסף בק מויאל בעל הקרקע ומחשובי העסקנים והסוחרים ביפו שבנו היה אחד ממקימי השכונה. מייסדיה נמנו על בני כל העדות: מנחם עמיאל, אהרון חסון, אהרון מויאל, מאיר אזולאי, אלעזר חזן, סעוד עוזרי, יחיאל קיטאניק, יעקב דננברג, סלים יונה, מרים עטיא, יחיא סעד ויהודה ברסקי. שכונה לא גדולה היתה זו. גבולותיה: רחוב יצחק אלחנן מן הצפון ומטולה מן המערב, פינס בדרום והחרמון ממזרח. מערבה ל"מחנה יוסף" שכנו שכונות הפחים הערביות שהשתייכו למנשייה העויינת.

עם הזמן מנבנו עוד ועוד בתים התאחדו השכונות והיו ל"שכונת שבזי" המפורסמת. ויש שהיו מכנים אותה "כרם העדנים" על משקל "כרם התימנים" על שום שרוב תושביה יוצאי העיר עדן היו.

"כרם התימנים" ו"כרם קרטון"

צפונה לשכונותיים הראשונות הוקמה בשנת תרס"ה שכונה תימנית שלישית. וגבולותיה בין הרחובות הכרמל, אלנבי, גאולה, הכובשים ורבי מאיר. מתחילתה "חארת א תאנק" היתה

נקראת בערבית, לאמר: שכונת הפחים. אבל אחר כך נקרא שמה בישראל "כרם התימנים". תימנים על שום תושביה, אבל כרם על שום מה? על שום עצי הגפן שהיו רבים בחצרותיה. ככל הנראה שריד לכרם שגדל בדיונות החול שעליהן הוקמה השכונה.

עם הזמן נבנתה שכונה תימנית קטנה נוספת, "מחנה ישראל" בהמשך ה"כרם" מזרחה לכיוון רחוב אלנבי. אלא שעם הזמן נבלעה בתוך "כרם התימנים".

החל משנת תרע"ב החל גל חדש וגדול של עליה תימנית לארץ בעידודם של גורמים ציוניים. עליה זו הגדילה את אוכלוסייתן של השכונות התימניות פי כמה. בתרע"ג הוקמה בשולי "כרם התימנים" שכונה נוספת, גם היא על אדמה שקנו שלוש-מויאל-אמזלג מערבי ושמו קרטון (או: כרתון) על שמו נקראה השכונה בתחילה "שכונת קרטון" או "כרם קרטון". (ולא, כפי שטועים לומר, על שמם של הקרטונים שהיו חלק מקירות הבתים). "כרם קרטון" או "שכונת קרטון" היא חלק קטן בשולי "כרם התימנים" ולא כינוי לשכונה כולה. רחוב רבי מאיר הוא הגבול שבין כרם התימנים שמצפון וקרטון שמדרומו. כיום היו שתי השכונות לחטיבה אחת.

השכונות הללו כולן נבנו מלכתחילה בצורה לא מתוכננת, צפופות וללא רחובות מסודרים. לא היו בהן כמעט כל ירק וגינה, למעט עשבי בשמים. "הרבה מהתימנים" מספר ר' יעקב רימון ז"ל, "מכניסים מין עשב מיוחד נותן ריח לבתיהם בתור סגולה, שאנשינו אינם יכולים להסתגל אליו. המה מרבים לגדל בגינות סביב בתיהם עשבים ושיחים נותני ריח ובמשך ימי שבת ומועד מחזיקים מהם המה בידיהם ומריחים כדי להנות את הנשמה היתירה..."

כבישים לא נסללו בהן עוד עשרות שנים לאחר מכן. מים לא זרמו בברזים ורבים מן התושבים התגוררו בצריפי עץ עלובים. בחלקם לא הייתה רצפה ואחרים כוסו ברעפים ששימשו להם כתקרה ישירה. גם מבני ציבור לא נבנו בהן ובתי הכנסת נפתחו, למכביר, בבתים פרטיים. חלק מהשכונות נבנה מרצף של "שכונת חצר", בתים הבנויים סביב לחצר פנימית אליה מגיעים דרך מבואות צרים להחריד.

בבנין הארץ

העבודה, מלאכת הכפיים, היתה ממש ערך עליון אצל התימנים שאצלם נהוג היה כי אף הרבנים עוסקים לפרנסתם. במיוחד נהנה התימני להיות אומן ומצטיין במלאכתו אף אם זו קשה ומפרכת היתה. אבל בעיקר חשוב היה לתימנים שלא להזדקק לבריות ולא להיות תלוי בחסדיהם של אחרים. הפתגם התימני אומר: "האומן הוא מלך". אנשי עמל היו התימנים מעודם ולא בחלו בשום מלאכה. לא היה דבר נבזה בעיניהם מלבד לחם חסד...

נכונותם של התימנים לעסוק בכל מלאכות יד, כמו גם חריצותם ומקצועיותם, היוו ברכה מרובה לכל התפתחות היישוב בארץ ישראל. הם הביאו עמם כבר בעלייתם הראשונה לארץ, בתרמ"ב, את המושג של פועל יהודי שידיו רב לו בכל מלאכה, בבנין ובחקלאות ובכל היתר. הסתת היהודי הראשון באבני ירושלים מאז חורבן הבית היה יהודי תימני. רבי דוד עובד ז"ל.

מקצועיותם של התימנים במקצוע הבניה השתלבה יפה בתנופת הבנייה של תל אביב. מיד עם הקמת שכונת "אחוזת בית" היא תל אביב, היו בני תימן הבנאים הראשונים שעסקו בחומר ובלבנים ובכל עבודה, הם היו גם אלו שעסקו בקדיחת הבאר הראשונה בעיר תל אביב. על הפועלים נמנו גם כאלו שלימים היו מחשובי עסקני העדה התימנית. רבים מאד הם הבניינים בתל אביב הותיקה שנבנו בידי עולי תימן וצאצאיהם. היו משפחות עם שלושה דורות של עוסקים במלאכת הבנין והריצוף והרבה מקבלני תל אביב העדיפו לעבוד דווקא עם הפועלים התימנים בשל מקצועיותם, יושרם ומוסר העבודה הגבוה שלהם.

גם בהמשך לא נמנעו התימנים מלשלוח ידיהם בכל מלאכה והם שהיו בנאים טיחים ורצפים, סבלים ורוכלים, וכמובן גם... מצחצחי נעליים. אבל עם הזמן היו רבים מהם לבעלי עסקים נכבדים וכפי שעוד יסופר.

"חצר עצטה": סיפורו של דוד

ברחוב רבי מאיר פינת הכרמל שב"כרם התימנים" ניצב בית הכנסת "זכרון חיים" על שמו של רבי חיים עצטה ז"ל. לא הרחק משם, ברחוב מחנה יוסף פינת יבניאל שב"שבז" בנוי לתפארה בית הכנסת "אהבת חיים - התום" גם הוא על שמו של אותו ר' חיים, מנכבדי העדה התימנית במאה הקודמת. מאחורי שני בתי הכנסת מסתתר סיפור היסטורי מרתק, סיפור של דורות.

זהו סיפור שבו מקופלת גם הסיבה לשמו הנוסף של בית הכנסת "אהבת חיים", "התום", ובעגה התימנית "התום". ודומה שאין כמו הסיפור הזה כדי לתת דוגמא ומשל לסבלות חייהם של התימנים בתל אביב בשנים ההם.

ר' חיים עצטה הגיע לארץ בשנת תרס"ט מהעיר דמאר. צורף בחסד עליון היה. בתימן היה בעל נכסים וכאן התגורר בדירת מרתף צפופה. (ולא כאן המקום לספר על כל אותן דירות שעמדו ריקם בתל אביב כי בעליהן סרבו להשכירן לתימנים!!!).

יוסף עצטה היה קרוב משפחתו. בתרע"ב הגיע ארצה והוא עודנו ילד עם אביו ואמו חורגתו. מטלטולי הדרכים נפטר אביו בדרך. כאן עמל יוסף הילד קשות לפרנסתו. חבוש תרבוש, לבוש כתונת פסים ויחף קצץ קצוות סיגריות אצל חיים קנדיל ביפו ושימש כמחסנאי קמח אצל ר' ד. מזרחי. אחר כך עמל קשות משך זמן רב במאפייתו של ר' דוד זליבנסקי שבמרתף ביתו גר קרובו

ר' חיים עצטה. הוא נשא מגשי לחם על ראשו וביקע גזירי עץ לתנור וגם היה מוביל על החמור הלבן את שקי הנסורת למאפיה. קשריו עם הזליבנסקים נמשכו עוד לאורך שנים רבות. בינתיים שבה אמו החורגת לתימן ורק אחרי מאבק ממושך הצליח להשאר כאן עם אחיו זכריה. קרובו ר' חיים שהיה חשוך בנים פרש עליו את חסותו ואימצו לבן.

בימי הכשרת המאפיה לפסח עבד כפועל בנין ועל אף שאחר כך חזר למאפיה דבק בו חיידק הבניה ולא עזבו. השפיעו עליו גם דברי אביו אותם השמיע באזניו טרם עלו ארצה: "מודע אני למצב האמיתי של הארץ שברובה עדיין אינה בנויה. אלפיים שנה שהיא נטושה ומעט מיהודיה גרים רק בארבעת ערי הקודש. כיצד יכילו אלו את כל היהודים? לכן בני, שימו לבכם למלאכת הבניין ותבנו את הארץ!" עם הזמן נטש את המאפיה והתחיל לעבוד במפעל חומרי הבניה של האחים טובקין, יהודים דתיים מרוסיה. לימים היה ר' יוסף עצטה לקבלן תל אביבי מפורסם.

בשנת תרע"ד רכש ר' חיים קרקע בשטח של מאתיים מ"ר מאחד העולים מתימן שעלה, קנה קרקע, לא הצליח וחזר תימנה. את המגרש רכש הקונה מר' יוסף אליהו שלוש ששכנע כל יהודי לקנות קרקע ולו של כמאה "פיק" (כחמישים מ"ר) ובתשלומים נוחים מאד, ובלבד שתוכח הבעלות על הקרקע. הקונים הקימו ראשית צריפי עץ ממכולות שנרכשו בנמל יפו, ועליהם גגות רעפים. ורק מי שהשיגה ידו בנה עם הזמן בית מאבן של ממש.

במגרש אותו רכש ר' חיים כבר היו שני חדרים בנויים מאבני דָבֵש. אלו הם קירות כפולים של אבן שביניהם ממלאים חצץ ויוצקים סיד. את האחד בחר למגוריו ואת השני השכיר לידיד תימני. כיון שהחצר היתה רחבה דיה הקים בה ר' חיים עוד צריפים להשכרה. גודלו של כל צריף היה שלוש מ"ר (!). שש משפחות על ילדיהן התגוררו בצריפים אלו ויצרו שכונת חצר קטנה. בקצה החצר הקים ר' חיים עוד צריפון קטן לקרובו היתום יוסף. גודלו של הצריף היה מטר וחצי על 60 ס"מ (!). התימנים שהורגלו בדירות רחבות לא היו מפונקים בכלל והתגוררו בצפיפות איומה.

עבור יוסף שהתגורר עד אז בכרך קטן מתחת למדרגות בית זליבנסקי, היה הצריפון בגדר של ארמון ממש. "בחצר הזאת בצריף הקטן שלי הרגשתי לראשונה טעמה של עצמאות" כתב לימים, "על שני ארגזים ולוח עץ שלקחתי מטובקין הקמתי את מיטתי. שני שקי קמח מלאים קש היו מזרוני. את בגדי צררתי בתוך ארגז קטן ששמתי מתחת למיטה, זה היה ארוני. אף על פי שבקיץ היה שם גיהנום, בחורף קר ודולף, לי היתה הרגשת מלך במלכותו..."

כדי להשיג מים היו תושבי החצר זקוקים לבאר. על מים זורמים ידעו רק בשכונות החדשות. הילד יוסף התמנה לחופר הבאר. "הייתי נכנס לבור, חופר לתוך קופסה עד שהיא מלאה חול ושולח כלפי מעלה את הקופסה. לתוך הבור שכבר נחפר הכנסנו חבית שהתרוקנה ממלט כדי לשמור על דפנות הבור שלא יסתמו את מה שכבר נחפר. כך חפרתי עד שהרגשתי במים מבעבעים. סך הכל העומק היה כשני מטר בלבד, כשלוש חביות. כל חבית כשבעים ס"מ. שמחנו שמחה גדולה לבאר המים. למרות שהמים לא היו מתוקים הם היו טובים לרחיצה, לכביסה, אפילו לבישול ואפיה אך לא לשתיה... מים לשתיה קיבלו תושבי החצר מערבים שהתגוררו בסמיכות ל"חצר", שבחצרו היתה באר עם משאבת יד, "טרומבה".

המעבר בין החצר שבשכונת "כרם התימנים" לשכונת "מחנה יוסף" שכיום אינו כרוך אלא בהליכה של כמה רחובות, לא היה אז פשוט כלל ועיקר. עבור התימנים מן החצר שרצו לבקר אצל קרוביהם שבמחנה יוסף היה זה מבצע שלם. בין שתי השכונות היתה גבעה, "ג'בלה", ובה התגוררו

"דושיין", בדואים שאין עליהם מוראה של מלכות ואדרבה, מוראם שלהם נתון על השלטונות. פחד גדול היה להתקל בהם ועוד יותר מכך בכלביהם האימתניים. כיון שכך היו בני הכרם מקיפים את הג'בלה סביב סביב ומגיעים ל"מחנה יוסף" דרך רחוב נחלת בנימין. על אותה הדרך חזרו לימים גם בתקופת מלחמת השחרור עת חששו מכדורי הצלפים שהתמקמו במרומי הצריח של מסגד "חסן בק".

מלחמת העולם הראשונה: סבל וייאוש

החיים בחצר עצטה לא היו קלים. הם הפכו לקשים מנשוא בפרט משנת תרע"ד כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה והעוני והמחסור החלו נותנים אותותיהם בכל הארץ, תחת שלטונם הגווע והאכזרי של הטורקים. אלו היו חיי סבל ויאוש שנמשכו כשלוש שנים, עד לגירוש הכללי.

מספר ר' יוסף עצטה: "השירותים היו משותפים, לכל דיירי החצר, חבית בקצה החצר. כאשר התמלאה החבית רוקנו השופכין לבור אחר או ברחוב..."

"ממה התקיימנו? במשך כל השבוע הייתי סובב במזבלות של כל השכונות, אוסף קופסאות סרדינים שהיו באותם ימים מולחמים בעופרת. את גרגרי העופרת היה דודי חיים עצטה מכניס לכור ההיתוך בו היה צורף את הכסף והזהב. את העופרת היינו מוכרים ביפו ל'מביאד אנאחאס' מלביני הנחושת (- 'וייסען קעסאלאך') ביפו. בסתר רב היינו קונים במחיר שקיבלנו עבור העופרת מעט עדשים. את העדשים היינו רוחצים, מייבשים, טוחנים, תוך שמירה קפדנית. את הטחינה ביצענו בריחיים שחצבנו במו ידינו מסלעי הים הסמוך לחצר. מקמח העדשים לשנו ואפינו 'קאפוע' ככרות כעין לחמניות קטנות. לחם העדשים, כאשר הוא חם עדיין אפשר לאוכלו, אולם ברגע שהתקרר מעט הפך הלחם להיות אבן, גם הרוטב היה מעדשים, פשוט מדללים את קמח העדשים במעט מים, כעין המרק, בזמנו היה זה מעדן".

"כיצד אפינו? בחצר הקמנו תנור מחרס, כדוגמת התנורים שהיו בתימן, תנור אחד לכל שוכני החצר. הבערנו התנור בכל מיני סמרטוטים שאספנו במזבלות, עצים יבשים מכרמים שננטשו על ידי בעליהם, כאשר גם העצים אזלו, עקרנו שורשים, יבשנו אותם והשתמשנו בהם להסקה, גם קליפות תפוחי זהב שייבשנו על הגגות, שימשו להסקה. כידוע הקליפות מכילות חומר דליק כמו הספירט. כיצד הבערנו האש? כיום לא יאמינו לדברי, פשוט מאבנים כמו בימי קדם. את האבנים קנינו מערבי שהיה היחידי ביפו הסוחר באבני אש. את האבנים היינו משפשפים אחת בשניה ומהניצוצות הבערנו את ה"קדחה", פתיליה שזורה. כאשר קלטה הפתיליה את הניצוצות מהאבנים ידענו שיש לנו אש, עבודת פרך ממש. השתדלנו לא לכבות את האש בתנור, לשמור על גחלת בוערת כדי להקל עלינו את ההדלקה, פשוט כיסינו את האש באפר, האפר שמר על הגחלת. לא פעם פרסנו מלחם עדשינו לנזקקים יותר מאיתנו, הכל עשינו בסתר, על מנת לא לבייש. כאשר שפר גורלנו זכינו גם למעט תפוחי זהב, גם תפוחי הזהב מכרו הערבים..."

אפס, למרות החיים הקשים הקפידו הגברים שב"חצר" לנצל את זמנם הפנוי ללימוד, מספר ר' יוסף.

מי ישקנו מים?

המלחמה הביאה עמה גם מחסור במים לשתייה. אם עד עכשיו נהגו בהם השכנים הערבים ברחבות ונתנו להם לשאוב מבארם עם ה"טרומבה", הרי שכעת עקב החשש מפני הבלתי נודע וחוסר הוודאות מה ילד יום, סרבו הישמעאלים להמשיך ולתת להם מים מן הבאר.

לא הרחק מהם, בשדרות רוטשילד שבשכונת "אחוזת בית" רחבת הידיים, היתה באר מים שמימיה נשאבו באמצעות מנוע שפעיותו שהזכירו את קצבן של פעימות הלב נשמעו בכל האזור. מי הבאר הזו סופקו לבתי "אחוזת בית" באמצעות צנרת מסודרת, כמובן, אבל אלו היו מנת חלקם רק של תושבי "אחוזת בית" והשכונות שנספחו אליה עם הזמן. שאר השכונות לא זכו ל"מותרות" אלו...

ברחוב נחלת בנימין עמד ביתו של משה סוכובולסקי. הוא ניצב מבודד בנקודה שהשקיפה ונשקפה יפה יפה על כל סביבותיו שהיו כולן חול וחול. בחצרו היו ברז וצינור. ילדי החצר הצמאים למים גילו את המציאה, באו אצלו ובקשו מים מברזו. נענה להם האיש בחפץ לב ורק בקשה אחת ביקשם: יכולים הם לבוא מדי יום, אבל אך ורק בשעות הערב, כדי שוועד השכונה לא יגלה את מעשיו, פן יהיה שם איזה צר עין שיתנגד לנדיבות לבו.

כך עשו, והם לא היו היחידים. כל ילדי כרם התימנים גילו את הסוד והיו צועדים אליו בשיירות מדי ערב ופחים על ראשיהם. הוא היה מקבלם במאור פנים, מוציא מכיסו מפתח שדמה בעיניהם למפתח קסמים, פותח את הברז ועומד משך שעה ארוכה למלאות את פניהם.

את הדרך חזור עשו המה יחפים ובלואים כדרכם, מבוססים בדיונות החול כשפחי מים כבדים על ראשיהם, כדי להביא אל משפחותיהם את נוזל החיים.

חלפו כמה שנים. יוסף עצטה גדל והיה לאיש ונעשה לקבלן בנין. והנה נקרתה לפניו הזדמנות פז להכרת הטוב. משה סוכובולסקי שלא הכירו מאז, הזמין אצלו בנייה של שתי חנויות על מגרש שלו. להפתעתו של בעל הבית לא מסר הקבלן את העבודה בידי פועלים אלא בעצמו בנה את כל הבית מן המסד ועד הטפחות. מזמין העבודה עמד נדהם ושאל את הקבלן לפשר הדבר ואז אמר לו ר' יוסף: "שכחת שאני חייב לך תודה גדולה! הלא בילדותי השקית אותי מים!"

סוכובולסקי המופתע נרגש ונסער עד עמקי נשמתו ואז גילה לר' יוסף שמאיר דיזנגוף, ראש הוועד של שכונת תל אביב, ידע על מעשהו בנתינת המים לילדי התימנים מתחת לאפו של הוועד אלא שהעלים עיניו ואף היה מלא הערכה לאותו "מתן בסתר", שהציל את חיי התימנים.

אפס, כל סבלם של התימנים בראשית המלחמה התגמד מול סבלם וסבל כולם בתקופת הגירוש הנורא. בתרע"ז.

ספר התורה "התם"

במסורת יהודי תימן השתמר מקום של כבוד לספרי תורה מיוחדים כאלו שסיפורי מופת ונפלאות נכרכו בשמם ושכל ששלח בהם ידו נענש על אתר ולא ניקה. לכל אחד מספרים אלו היה כיוני משלו, כעין שם פרטי, אחד מהם היה "התם" שבעגה התימנית קוראים לו "התום". זהו ספר תורה הכתוב על עור אדום, "גויל", ואין בו תיוגים ולכן נקרא שמו "התם".

מוצאו של "התום" בכפר בשאר היה. אחד מתוך שלשה ספרי תורה קדושים שהיו בכפר. הספרים מעוטרים היו ברימוני כסף יקרים ומרהיבים, מלאכת מחשבת. בבוקרו של יום שבת אחד נדהמו יהודי בשאר לראות בבית הכנסת שני ערבים העומדים כפסלים דוממים, כמו מסומרים לאדמה, אינם משמיעים הגה ופניהם מעוותות. הכל הבינו מיד מה חיפשו הללו בבית הכנסת של היהודים. שלחו לקרוא לשייך המוסלמי כדי למנוע בעיות והלה פנה בבקשה אל יהודי הכפר שיתפללו לרפואתם של אלו. ואכן הועילו התפילות והגנבים חזרו לעצמם. השייך עצמו התפעל מן הדבר והכריז כי ספרים אלו קדושים ויהודי הכפר בשאר קדושים ותפילתם רצויה לפני המקום. הוא לא הניח לגזלנים אלא קראם למשפט וענשם.

כאשר עלה מורי י"מ מבשאר ארצה, נטל עמו את הספר הקדוש. בעיר עדן, שהיתה שער היציאה מתימן ודרכה עברו כל העולים ארצה, אזל כספו והוא נאלץ ללוות כסף. הוא פגש שם אלמנה אחת ולווה ממנה חמש וחצי לירות זהב. כאשר הגיע ארצה בתחילת קיץ תרע"ד, מעט לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בא להשתקע בחצרו של ר' חיים עצטה וגילה שגם המלוה מתגוררת באותה חצר. היא דרשה כמובן את כספה בחזרה אלא שלרש אין כל והתפתח ביניהם דין ודברים שהגיע לטונים צורמים.

בעל החצר, ר' חיים, לא יכל לשאת את המריבה. הוא החזיר מכספו את החוב לאלמנה ואת הספר הקדוש לקח כפקדון. או אז הפך ר' חיים את אחד משני חדרי האבן לבית כנסת מיוחד ליהודי דמאר, לכבוד הספר הקדוש.

הגירוש

בינתיים נמשכה התקופה הקשה של מלחמת העולם הראשונה במצור ובמצוק כשנתיים בהן חנו האנגלים בעזה והתמהמהו לכבוש את כל הארץ, ואז בפורים תרע"ז, הגיעה גזרת הגירוש הנוראה בה גורשו יהודי יפו ותל אביב מבתיהם אל פנים הארץ. ועד ההגירה בראשות מאיר דיזנגוף חילק את התושבים והפנה אותם לערים שונות. בגורלה של משפחת עצטה ושאר תושבי ה"חצר" עלה להישלח לזכרון יעקב. הם יצאו שבוע לפני פסח וכצידה לדרך קבלו מהועד מעט מצות. הועד שכר כרכרות עבור המוגבלים והקשישים, כל היתר צעדו ברגל בין סלעים, קוצים ודרדרים עד לזכרון יעקב. בראש השיירה שהשתרכה לאיטה צעד ר' חיים עצטה והספר הקדוש "התום" על זרועותיו. את יתר ספרי הקודש וחפצי היקר טמן בבור שבחצר. תקצר כאן היריעה מלספר על קורותיהם במהלך הגלות.

בית הכנסת "אהבת חיים – התם"

בשנת תרע"ח, עוד טרם שבו מן הגלות, נפטר ר' חיים עצטה. בשובם של הגולים ראו והנה החצר חרבה, מעשה ידיהם "להתפאר" של הערבים והטורקים שהותירו אחריהם הרס מוחלט. שמחה, אלמנתו של ר' חיים עברה להשתקע בבית נוסף שהיה לה ברחוב מחנה יוסף פינת בינאל. היה זה בית שבשעתו החרמוהו הטורקים והקימו בו תחנת משטרה. את חדר המגורים שלה הקדישה לבית הכנסת לכבודו של ספר התורה הקדוש ואת שם בית הכנסת קראה על שמו "התום". היא עצמה עברה להתגורר במטבחון הבית(!) ורק בקשה לחצוב לה חור בקיר שבין החדרון ובין בית הכנסת. לפני פטירתה מינתה את קרובה המאומץ ר' יוסף כאפוטרופוס לנכסיה.

את האחריות על הטיפול וההשגחה על ספר התורה לקחה על עצמה אחותו של ר' חיים עצטה

המנוח, אף היא שמחה שמה.

לאמיתו של דבר נלטשו אל ספר התורה עיניים רבות. משפחות י"מ שהביא את הספר לארץ רצו להעבירו לבית הכנסת שלהם. כל עוד חיתה אלמנתו של ר' חיים לא העזו לעשות כן, אבל משנסתלקה לבית עולמה באו ולקחו את הספר הקדוש. שמחה הגיסה נפגעה עד עמקי נשמתה. היא ליוותה את הספר בבכי תמרורים ובקינות זעקה שזעזעו את כל השכונה.

כעבור שבועות אחדים הלך ר' יוסף עצטה לפקוד את ספר התורה והנה יצא אליו י"מ והתוודה לפניו: "לא טוב עשיתי, איבדתי את מאור עיני ואני רואה בזה עונש משמים על שלקחתי את ספר התורה!"

הספר הקדוש הוחזר עוד באותו היום לבית הכנסת "התום" שבשכונת "שבזי". עם הזמן השקיע ר' יוסף עצטה עוד ועוד בשיפוץ ושכלול בית הכנסת. את שמו קרא על שם שארו ר' חיים ואהבתו את ספר התורה "אהבת חיים – התם". בית הכנסת ניצב על עמדו עד היום והוא פעיל ושוקק חיים. משך השנים גם התקיימה בו ישיבת "טוב טעם ודעת" בראשות הרה"ג המרביץ תורה לרבים רבי מרדכי יצהרי שליט"א רב השכונה ורב בית הכנסת, איש חי רב פעלים לה' ולתורתו.

"זכרון חיים"

בינתיים נותרה ה"חצר" ברחוב הכרמל-רבי מאיר נטושה. לפני פטירתה של מרת עצטה זוגתו של ר' חיים ביקשה מבן טיפוחיה ר' יוסף לחדש את בית הכנסת ב"חצר". כאשר ניגש אל המלאכה הוברר לו כי מבחינה בטיחותית והנדסית ייאלץ להרוס את החצר ולבנות הכל מחדש. הוא, כקבלן בנין, נטל את המלאכה על עצמו אלא שהדבר לא היה פשוט כל כך. הרבה קשיים נערמו בדרכו של ר' יוסף ורק אחרי שבע שנים זכה לברך על המוגמר בחנוכת בית הכנסת "זכרון חיים" בפאתי כרם התימנים ו"שוק הכרמל". רב בית הכנסת היה מורי שמעון עמראני זצ"ל ששני בניו נהרגו במלחמת השחרור. במקום פעלה "ישיבת מתמידים" בשם "כתר תורה". ר' אברהם שלמה ז"ל שהיה שכיר בחנות שימש כמלמד שבלילות ובשבתות לימד את נערי ישראל קריאה בטעמים, חזנות והלכות. כיום בית הכנסת אינו פועל ורק לתפילת מנחה מתאספים הרבה מסוחריו השוק, עולים אל בית הכנסת ומתפללים.

על יתר קורות התימנים בתל אביב אחרי מלחמת העולם הראשונה, על התבססותם והתארגנותם, על בתי כנסת נוספים ועל אישי תורה שפעלו בה ובראשם הרה"ג רבי שלום הלוי יצחק זצ"ל, הרב הראשי לעדת תימן בארץ שהעמיד את הקהילה בתל אביב על עמדה – בעז"ה במאמר הבא.

*****

[מקורות: "פרשת חיי" לר' יוסף אליהו שלוש, "חיי יוסף" לר' יוסף עצטה, "התימנים בתל אביב"

לר' יעקב רימון, ומאמרים של דני רכט, חוקר תל אביב. התודה והברכה להרה"ג רבי אבירן הלוי

יצחק שליט"א דיין בת"א, להרה"ג רבי בצלאל דבליצקי שליט"א ולר' אלדד מזרחי הי"ו יו"ר

המועה"ד בת"א]

מכון "תל אביב של מעלה"
ת.ד. 455 ב"ב
פקס: 03/6180387
דוא"ל: babad10@kavnaki.net